

## ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ РЕГІОНІВ

## ECONOMICS OF UKRAINE AND ITS REGIONS: PROBLEMATIC ISSUES

УДК 338.2

### НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

О.В. Балахонова, д.е.н., доцент

*Вінницький соціально-економічний інститут Університету «Україна», Вінниця, Україна*

*Балахонова О.В. Напрямки вдосконалення соціального страхування в Україні.*

У статті розглядаються напрямки удосконалення соціального страхування в Україні. Запропонована схема реорганізації управління фондами обов'язкового державного соціального страхування. Зроблено порівняльний аналіз стандартів якості життя із західними країнами. Проведено аналіз об'єктів соціального страхування в Україні. Уточнено термінологічний апарат.

*Ключові слова:* соціальне страхування, реорганізація управління, стандарти, якість життя, страхові внески

*Балахонова О.В. Направления усовершенствования социального страхования в Украине.*

В статье рассматриваются направления усовершенствования социального страхования в Украине. Предложена схема реорганизации управления фондами обязательного государственного социального страхования. Сделан сравнительный анализ стандартов качества жизни с западными странами. Проведен анализ объектов социального страхования в Украине. Уточнен терминологический аппарат.

*Ключевые слова:* социальное страхование, реорганизация управления, стандарты, качество жизни, страховые вклады

*Balahonova O.V. Directions of perfection of social security in Ukraine.*

The article is dedicated to the ways of social insurance improvement in Ukraine. It has been suggested the reorganization scheme of state's obligatory social insurance funds management. The author has made comparative analysis of life quality standards between Ukraine and Western countries. The objects of social insurance in Ukraine are given a proper analysis. The terms and notions concerning the studied subject are also verified in the article.

*Keywords:* social insurance, reorganization of management, standards, life quality, insurance taxes

Перспективна ситуація в Україні ускладнюється тим, що в ній зберігаються і накопичуються багато негативних процесів. Удосконалення соціальної політики ускладнюється такими обставинами, як надмірна тривалість підготовки і не завжди достатня проробка проектів законів та інших правових актів, що стосуються соціального захисту населення. Іноді вони приймаються без урахування економічних і соціальних умов країни. З цієї та інших причин спостерігається зволікання із здійсненням реформ соціальної сфери. Іноді доводиться йти на перегляд тих чи інших прийнятих правових норм.

В процесі становлення ринкової економіки в Україні та появою власників підприємств різко зросла роль соціального страхування, яка сьогодні характеризується осмисленням досвіду роботи фондів соціального страхування, вдосконаленням їх роботи по більш повному охопленню соціальних ризиків і вдосконаленню страхових виплат. Недоліки схеми управління фондами соціального страхування, їх збільшені штати, випадки нецільового використання коштів соціального страхування вимагають зміни підходів до управління соціальним страхуванням.

#### Аналіз останніх досліджень та публікацій

Даній проблемі в науковій літературі приділяється певна увага. Питання удосконалення соціальної сфери, соціальної політики, соціального страхування в умовах ринкової економіки розглядаються і вивчаються багатьма авторами і фахівцями [10, 11, 12, 15, 16].

*Метою статті є* дослідити та запропонувати основні шляхи удосконалення соціального страхування в Україні, уточнити понятійний апарат з розглянутих питань.

#### Виклад основного матеріалу

Нинішній стан соціального страхування характеризується осмисленням досвіду роботи

фондів соціального страхування, вдосконаленням їх роботи по більш повному охопленню соціальних ризиків і вдосконаленню страхових виплат. Сьогодні вже можна підвести деякі підсумки функціонування соціального страхування, його недоліки і переваги.

Одним з головних недоліків є не визначення терміну «соціальне страхування» з точки зору законодавчої бази. В основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначено, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту та включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Наукова навчальна література трактує соціальне страхування як систему правових, економічних та організаційних заходів, призначених для компенсації деяких видів соціальних ризиків [10, 15].

Пропоноване визначення соціального страхування як системи законодавчо визначених правових, економічних та організаційних обов'язкових заходів, покликаних здійснювати зниження ступеня відповідного соціального ризику, економічну регуляцію і попередження страхових випадків, а також ліквідацію наслідків у разі їх настання, найбільш відповідає вимогам багатьох конвенцій Міжнародної організації праці соціального захисту працюючих через страхування.

Невизначеність у термінології «соціальне страхування» тягне за собою і відсутність науково обгрунтованого і законодавчо затвердженого терміну «соціальний ризик». В основах законодавства України про загальноосвітнє державне соціальне страхування воно визначається як страховий ризик, але з уточненням соціального змісту: страховий ризик – обставини, в результаті яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби існування і потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг з соціального страхування.

Огляд економічної літератури та інформаційних ресурсів Internet показав, що цей термін зустрічається досить рідко і трактування його дуже різноманітне. Так, соціальний ризик трактується і як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті втрати заробітку або трудового доходу з об'єктивних соціально значущих причин, а також необхідності додаткових витрат на лікування та соціальні послуги і як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті відсутності заробітку або трудового доходу з об'єктивних соціально

значущих причин, а також у зв'язку з додатковими витратами з утримання дітей та інших членів сім'ї, які потребують допомоги щодо задоволення потреб у медичних та соціальних послугах, і як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості в результаті відсутності необхідного заробітку через соціально значущих причин, і як об'єктивні обставини, коли людина не має можливості заробити на життя, що загрожує його існуванню.

Іноді в економічній літературі під соціальним ризиком розуміється ризик втрати заробітку в разі відсутності попиту на працю або втрати працездатності [13, 14].

Пропоноване нами трактування соціального ризику – спроба найбільш повного врахування сучасних уявлень з цієї проблеми. Соціальний ризик – це ймовірність повної або часткової втрати винагороди, в т. ч. заробітної плати, за особисту працю в інтересах суспільства в разі відсутності попиту на таку працю або втрати працездатності. Таким чином, соціальний страховий ризик – ймовірність настання такої страхового події, в результаті якої можлива повна або часткова втрата працездатності застрахованої особи або відсутність необхідності в її праці.

Виходячи з цього соціальне страхування – спеціалізоване страхування, пов'язане з конституційним забезпеченням одного з прав людини, – права на працю. В цьому його головне призначення.

Страхові внески – це своєрідна форма заощадження громадян в особливих фінансових закладах – соціальних страхових фондів. Вони обов'язково повернуться в разі настання страхового випадку. При цьому, завдяки принципу солідарності страхування, сума внесків може бути менше суми страхової виплати. Крім цього головна привабливість соціального страхування ще й у тому, що платник страхових внесків точно знає, де знаходяться його гроші та за якими правилами вони до нього повернуться.

Цього не можна сказати про податки. Податки – це джерело фінансування витрат держави (державного та місцевого бюджетів) на своє існування, як таке. Слід визнати, що якщо страхові внески на соціальне страхування надходять до бюджету, то відповідні соціальні страхові виплати будуть фінансуватися з бюджету в тій мірі, в якій їх невиклата буде дестабілізувати суспільство.

Вирішення цієї проблеми – в повному розмежуванні цих понять і остаточне їх віднесення до тих сфер, в яких вони застосовуються: податки – в системі оподаткування, страхові внески – в системі страхування, в тому числі соціальному [4].

Страховий випадок в соціальному страхуванні, як об'єкт страхування (суб'єктами страхування є страховик, страхувальник і застрахована особа) має двоякі властивості.

Перше – це страхування від настання страхових випадків, а друге – страхування у зв'язку з настанням страхових випадків.

Виходячи з цього, основні завдання соціального страхування можна визначити як фінансування витрат на профілактику, зменшення соціальних ризиків, з одного боку, з іншого – фінансування витрат на ліквідацію або пом'якшення наслідків страхових випадків як об'єктів соціального страхування.

Таке становище спостерігається практично в кожному виді соціального страхування, за винятком пенсійного, де поки ще не знайдено засобів запобігання старості або похилого віку.

Страхуванню від настання (профілактики) страхового випадку та страхування в результаті його настання підлягають такі об'єкти (страхові випадки) соціального страхування, як:

- безробіття (підвищення кваліфікації, підготовка та перепідготовка кадрів, дотації роботодавцям за різними соціальними програмами при прийомі безробітних – допомога по безробіттю, пошук роботи та сприяння при працевлаштуванні, інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням, допомога в разі смерті безробітного або особи, котрий перебував на його утриманні);
- хвороба, тимчасова непрацездатність (профілактика хвороб в обов'язки Фонду соціального страхування у зв'язку з тимчасовою працездатністю не входить, крім оплати пугівок в оздоровчі установи, в тому числі дитячі, часткове утримання деяких санаторіїв – профілакторіїв – оплата лікарняних листів, допомога при похованні осіб, крім померлих в результаті нещасного випадку на виробництві, пенсіонерів або безробітних, похорони яких оплачуються за рахунок коштів відповідних фондів);
- нещасний випадок на виробництві, в тому числі смертельний і професійне захворювання (профілактика нещасного випадку та професійного захворювання, фінансування заходів щодо їх попередження – страхові виплати, що компенсують втрати працездатності в результаті нещасного випадку або професійного захворювання, фінансування лікувально-відновлювальних процесів і відновлення працездатності потерпілих, фінансування працевлаштування інвалідів праці, домашнього злициння за ними в разі потреби, нарешті, забезпечення оплати поховону померлого в результаті нещасного випадку або професійного захворювання.

До об'єктів соціального страхування (страхових випадках), тільки при настанні, яких здійснюються страхові виплати, відносяться:

- вагітність і пологи (допомога по вагітності та пологах, допомога при народженні дитини);
- материнство (допомога до досягнення дитиною трирічного віку);

— досягнення пенсійного віку, похилий вік, неможливість працювати в результаті нещасного випадку поза виробництвом (пенсії за віком, пенсії у зв'язку зі смертю пенсіонера (втратою годувальника), пенсії по інвалідності).

Така система соціального страхування найбільш повно відповідає забезпеченню конституційних прав громадян України. При цьому основний упор зроблений на активний соціальний захист населення – соціальне страхування. Стаття 46 Конституції України: «Громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування мають забезпечувати рівень життя не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом» [1].

Певні проблеми виникають із застосуванням понятійного апарату суб'єктів соціального страхування. Ними відповідно до чинного законодавства є страховальники, страховики, застраховані особи або особи, на користь яких здійснюється соціальне страхування.

Страховальниками в системі соціального страхування законодавчо визначені роботодавці та застраховані особи. Застрахована особа – це особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню і яке працює на умовах трудового договору (контракту), або особа, що забезпечує себе роботою самостійно. Страховиками в соціальному страхуванні визначені цільові страхові фонди. Проблеми виникають у тому, що в даному випадку законодавчо штучно обмежена участь в соціальному страхуванні інших страхових організацій недержавних форм власності. Це робить неможливим залучення недержавного (приватного) капіталу соціальному страхуванню і звужує можливості підвищення ступеня соціальної захищеності застрахованих осіб.

Крім того існують спроби в нормативно-правових актах поєднати терміни «державні цільові фонди» та «цільові страхові фонди», що породжує непорозуміння серед фінансових фахівців при розробці, розгляді та затвердженні державного і місцевих бюджетів [11].

Класичним прикладом державного цільового фонду є Пенсійний фонд України, створений в 2002 р. Він здійснює пенсійне забезпечення за рахунок обов'язкових зборів з підприємств,

організацій та окремих громадян, а також від різних фінансово-господарських операцій і є державною виконавчим органом, діяльність якого регламентує Кабінет Міністрів України. Цільовий страховий фонд розпоряджається тими коштами, які акумульовані тільки за рахунок страхових внесків і діяльність якого регламентує правління Фонду та діючі законодавства. Це принципова різниця між цими фондами. У зв'язку з цим пропонується термін «страховик в соціальному страхуванні» визначити так: страховик – фонд соціального страхування та/або страхові компанії будь-якої форми власності, які здійснюють соціальне страхування.

На відміну від активного – соціальним страхуванням – пасивним соціальним захистом вважається надання державної соціальної допомоги та сприяння благодійної соціальної допомоги.

Соціальна допомога – допомога держави певній особі або його сім'ї, які не мають достатніх засобів існування, для досягнення ними гарантованих державою мінімальних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму). Соціальна допомога не залежить від трудової діяльності особи, яка потребує її, і здійснюється за рахунок місцевого державного бюджету або з добровільних пожертвувань.

Сьогодні змушені констатувати, що пропозиції та проекти впровадження медичного страхування, як окремого виду соціального страхування, так і на базі вищезазначеного існуючого фонду, наштовхуються на опір, як самого фонду, так і депутатських груп.

Розробка системи медичного страхування була доручена Міністерству охорони здоров'я України, яке пропонує використовувати цю систему, як додаткове джерело фінансування медичної допомоги без вирішення головного завдання – впровадження медичного страхування без порушення конституційної вимоги про безоплатне медичне забезпечення громадян країни.

Вирішення цієї проблеми вбачається у створення єдиного фонду медичного соціального страхування, який би вирішував проблеми надання медичної допомоги відповідно до вищевказаної схеми.

Одним із гальм впровадження повноцінного медичного страхування є проблема власника страхових коштів. Грошові кошти, акумульовані державою на соціальне страхування, потрапляють в управління самодіяльним (за чинним законодавством України) фондом соціального страхування, які вважають їх своєю власністю і розпоряджаються ними на свій розсуд. Держава в їх діяльність безпосередньо втручатися не може. Виходить так, що держава збирає гроші із страховальників та застрахованих осіб та віддає їх у розпорядження недержавної організації. Цей парадокс існує завдяки недосконалості системи управління соціальним страхуванням в особі фондів державного загальнообов'язкового соціального страхування.

Одним із парадоксів існуючої системи є те, що директора виконавчої дирекції фонду соціального страхування, працюючого на професійній основі, призначає правління фонду, яке працює на громадських засадах. Фактично директор наказом по фонду призначає самого себе. Це нівелює відповідальність директора виконавчої дирекції за результати своєї діяльності, крім того людина, що працює на громадських засадах, ніколи не буде повною мірою відповідати за результати професійної діяльності когось іншого.

Держава може контролювати і впливати на діяльність фонду тільки через своїх представників в їх правліннях, знову таки працюючих на громадських засадах. Крім цього, контрольно-ревізійне управління може контролювати правильність витрачання коштів, спрямованих на соціальне страхування, а Державний департамент нагляду за додержанням законодавства про працю може перевірити забезпечення прав у соціальному страхуванні застрахованих осіб. Тобто держава практично усунута від постійного контролю і впливу на роботу фондів соціального страхування, хоча є гарантом страхових виплат по соціальному страхуванню.

Відсутність належного контролю та управління фондами соціального страхування призвело до підвищених витрат на утримання та функціонування фондів. Кожен фонд несе одні й ті ж витрати з його функціонування. Це і реєстрація підприємств – платників внесків, і облік застрахованих осіб, контроль за сплатою страхових внесків, які обслуговує одна і та ж організація – Державне казначейство. Крім того, працівники фондів є державними службовцями, але при цьому не фінансуються з державного бюджету.

Недоліки схеми управління фондами соціального страхування, їх роздуті штати, випадки нецільового використання коштів соціального страхування вимагають іншого підходу до управління соціальним страхуванням і, насамперед, усунення вищевказаних недоліків.

Передбачаються наступні основні шляхи вдосконалення соціального страхування:

1) організаційні. Об'єднання окремих аналогічних функцій фондів соціального страхування через їх зосередження або в одному з існуючих фондів, або у новоствореній структурі на базі одного з фондів, наприклад, на базі Пенсійного фонду. В ньому найбільш розвинений персоналізований облік застрахованих осіб, найбільш повний реєстр страховальників, ніж в інших існуючих фондах соціального страхування.

Удосконалення структури соціального страхування з розмежуванням витатків на спеціальні функції фондів (забезпечення прав застрахованих осіб на страхові виплати) та допоміжні (забезпечення роботи самих фондів соціального страхування). Перегляд системи наглядових рад. В даний час членів наглядових рад досить багато, працюють вони на громадських засадах, засідають раз в квартал. Заслуговує на увагу створення

однієї наглядової ради на всю систему соціального страхування з підвищенням відповідальності за прийняте рішення за рахунок, наприклад, часткової оплати роботи в раді.

2) кадрові. Прийом на роботу директорів виконавчих дирекцій фондів соціального страхування на контрактній основі. Директор повинен підписувати контракт з державною владою на предмет гарантованого цільового використання акумульованих державою коштів на соціальне страхування, а не призначати самого себе. Вплив правління фондів соціального страхування (працюючого на громадських засадах) на керівний кадровий склад фондів повинно обмежуватися контрольними функціями, ніж прямим прийомом на роботу. Досвід роботи з громадськими організаціями показав, що поки ще жоден інститут громадського контролю та управління за професійною діяльністю своєї ефективності не показав.

3) фінансові. Підвищення ефективності контролю над нецільовим використанням коштів соціального страхування. Контрольно-ревізійне управління не в змозі встановити постійний контроль над використанням коштів за призначенням, та це й не входить в їх функцію. Вихід бачиться в залученні як державних контролюючих фінансових органів, наприклад податкової адміністрації, так і незалежних, недержавних організацій.

Необхідно підвищити ефективність державного нагляду за додержанням законодавства у сфері соціального страхування. Державний нагляд за дотриманням законодавства сьогодні здійснює державна сторона в правліннях фондів на громадських засадах, Департамент державного нагляду за додержанням законодавства про працю (тільки в частині дотримання прав застрахованих осіб). Фактично повного і всеосяжного державного нагляду за додержанням законодавства у сфері соціального страхування немає.

Названі основні шляхи вдосконалення соціального страхування спрямованих на вирішення наступних завдань:

- створення стійкої і стабільної фінансової системи соціального страхування для гарантованих страхових виплат застрахованим особам за рахунок страхових внесків;
- створення ефективної системи управління соціальним страхуванням за участю представників трьох сторін соціального партнерства;
- удосконалення системи виплат;
- встановлення дієвого контролю над цільовим використанням коштів цільових страхових фондів;
- встановлення дієвого контролю над дотриманням законодавства в соціальній сфері.

Вирішенню зазначених проблем сприятиме запропонована схема реорганізація управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні, відмінні риси якої полягають у наступному.

Організаційні – всі однакові функції виконавчих дирекцій фондів соціального страхування об'єднуються в Адміністрації соціального страхування, а за фондами соціального страхування залишаються функції безпосередньої роботи з матеріального забезпечення прав застрахованих осіб відповідно до чинного законодавства.

Кадрові – директор адміністрації укладає контракт з Кабінетом Міністрів України або з державним органом, що відповідає за державну політику в соціальній сфері (в даному випадку з Міністерством праці та соціальної політики України), за погодженням з Наглядовою радою Адміністрації. У разі порушень умов контракту, при звільненні директора адміністрації узгодження Наглядової ради не потрібно.

Директора виконавчих дирекцій відповідних фондів соціального страхування є заступниками директора Адміністрації та укладають контракт з Адміністрацією соціального страхування.

Фінансові – фінансова дисципліна суб'єктів соціального страхування контролюється державою як гарантом матеріального забезпечення застрахованих осіб при настанні страхових випадків, його представниками в особі Контрольно-ревізійного управління (періодичні і цільові перевірки) фінансових підрозділів, міністерств і відомств, підпорядкованих Кабінетові Міністрів України, зокрема Міністерству праці та соціальної політики (постійний контроль фінансової звітності, періодичні і цільові перевірки).

Перевіркою фінансової дисципліни займатимуться також відповідні підрозділи Адміністрації та фондів соціального страхування (платіжна дисципліна, правильність нарахування страхових внесків, своєчасність і відсутність зловживань при виплаті страхової матеріальної допомоги).

Оскільки реєстрація страхувальників та контроль над сплатою ними страхових внесків зосереджені в одному місці, посилюється платіжна дисципліна платників страхових внесків, збільшується сума їх надходжень, як це показав проведений експеримент по об'єднанню однакових організаційних функцій на базі відділень Пенсійного фонду України.

Збільшується фінансова стабільність, а значить і гарантованість страхових виплат тому, що фінансові кошти акумулюються в одному місці – Адміністрації соціального страхування. Спрощуються фінансові потоки і їх оборот, так як страхувальники та застраховані особи сплачують страхові внески одній юридичній особі – Адміністрації соціального страхування, яка надалі розносить отримані грошові кошти на субрахунки фондів соціального страхування в Державному казначействі.

Ефективність державного нагляду за додержанням законодавства підвищується відразу ж при укладенні контракту з директором Адміністрації, в якому передбачається відповідальність за такі порушення аж до звільнення.

Такі ж умови передбачаються і при укладенні контрактів з директорами виконавчих дирекцій фондів соціального страхування. Нагляд за дотриманням законодавства фондами соціального страхування матеріальних прав застрахованих осіб виконує Департамент державного нагляду за додержанням законодавства про працю.

Загальний нагляд за дотриманням законодавства здійснюватиме Міністерство праці та соціальної політики України, як центральний орган управління, відповідальний за державну політику в соціальній сфері України.

## Висновки

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що альтернативи загальнообов'язковим соціальним страхуванням як найбільш повного соціального захисту трудящих, підвищеної гарантії матеріального забезпечення прав застрахованих осіб в Україні немає.

Питання загальнообов'язкового медичного страхування стоїть на порядку денному, але в зв'язку з політичною ситуацією його рішення в практичній площині досить ускладнене.

## Список літератури:

1. Конституція України – К.: Економіка, 2006. – 34 с.
2. Про соціальний діалог в Україні : Закон України // Урядовий кур'єр. – 2011. – №29.
3. Про страхування Закон України // Інвестгазета. – 2007. – №6.
4. Балахонова О. В. Мотивация социальной ответственности бизнеса : методология и направления реализации / О. В. Балахонова // Вісник НТУ «ХП», 2011. – №7. – С. 77 – 85.
5. Валентей С. Д. Развитие общества в теории социальных альтернатив /С. Д. Валентей. – М.: Наука, 2003. – 173 с.
6. Гонтмахер Е. Ш. Социальная политика: уроки 90-х / Е. Ш. Гонтмахер. – М.: Гелнос АРВ, 2000. – 336 с.
7. Захарченко В. И. Социальная ответственность бизнеса и институциональные новации (научный доклад) / В. И. Захарченко, О. В. Балахонова. – Винница: Винницкая газета, 2012. – 60 с.
8. Майер В. Ф. Планирование социального развития и повышения уровня жизни народа / В. Ф. Майер. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 271 с.
9. Общество и экономика, 2008. – №8. – С. 171 – 184.
10. Осадчая Г. И. Социальная сфера общества : теория и методология социологического анализа / Г. И. Осадчая. – М.: Союз, 1996. – 209 с.
11. Рутгайзер В. М. Социальная сфера: проблемы планирования / В. М. Рутгайзер. – М.: Экономика, 1989. – 239 с.
12. Социальная сфера : политическое и духовное развитие общества / под. ред. В. Н. Иванов, В. З. Роговин. – М.: Наука, 1991. – 208 с.
13. Социальное управление. Словарь-Справочник. – М.: Моск. ун-т, 1994. – 266 с.
14. Труд и социальное развитие. Словарь. – М.: ИНФРА – М., 2001. – 266 с.
15. Управление социальной сферой : учебник / под ред. В. Э. Гордина. – СПб.: Изд-во СПб ГУЭФ, 1998. – 289 с.
16. Франчук В. И. Современные основы социального управления / В. И. Франчук. – М.: МЭСН, 1997. – 345 с.
17. Шутов М. М. Європейська інтеграція програм соціального захисту у країнах ЄС / М. М. Шутов// Прометей. – 2010. – №1 (31). – С. 16 – 18.

Надано до редакції 05.01.2015

Балахонова Олеся Василівна / Olesya V. Balahonova  
vizach@mail.ru

### Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Напрямки вдосконалення соціального страхування в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Балахонова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 1 (17). – С.13-18. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n1.html>